

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Valstybė. Kultūra. Edukacija

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

2

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Valstybė. Kultūra. Edukacija

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2015

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Viktorija VAITKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universitetas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: *rstukiene@mail.lt*, *stukiene@istorija.lt*

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2015

© Straipsnių autoriai, 2015

© Lietuvos istorijos institutas, 2015

ISBN 978-9955-847-94-6

ISSN 2351-6968

„MOTERIMS, KURIOS GIMDO TĖVYNEI SŪNUS“: MOTERS VAIDMUO FORMUOJANT TAUTINĘ TAPATYBĘ EDUKACINĖS KOMISIJOS LAIKAIS

OLGA MASTIANICA

Anotacija. Straipsnyje, pasitelkus gausius XVIII a. antrosios pusės šaltinius – edukacinę literatūrą, periodinę spaudą, pamokslus, grožinę literatūrą ir kt., nagrinėjama, kaip buvo konstruojama moters vieta formuojant tautinę tapatybę XVIII a. pabaigoje; kokios naujos simbolinės funkcijos buvo suteiktos moters socialiniam vaidmeniui; kaip iškeltos idėjos buvo įtvirtinamos mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo procese.

Reikšminiai žodžiai: moters socialinis vaidmuo, tautinė tapatybė, Apšvietos epocha.

Įvadinės pastabos

„Moterims, kurios gimdo Tėvynei sūnus laisvus“ – 1789 m. šiais žodžiais į skaitytoją kreipėsi Liudvika Byševska (*Ludwika Byszevska*) leidinio *Apie moterų fizinį ir moralinį švietimą*¹ prkalboje. Moters vieta tautinės tapatybės formavimo procese yra dažna mokslinių tyrimų tema. Ypač kai kalbama apie „ilgojo XIX amžiaus“ sociokultūrinis reiškinius. Tautinių judėjimų ideologijoje moters socialinis vaidmuo įgaudavo papildomų simbolinių reikšmių. Moters veikla negalėjo apsiriboti vien biologine funkcija. Moteris privalėjo formuoti tautinę tapatybę viešojoje erdvėje kaip aktyvus šios erdvės dalyvis; tautinėje retorikoje moteris tapo simboliu, per kurį taip pat buvo apibrėžiamas bei atskiriamas „nuo kitų“ tautinės tapatybės vertybinis turinys.

Tačiau požiūrio kaita į moters vaidmenį, o tiksliau – į galimybę šį vaidmenį panaudoti formuojant tautinę tapatybę, pradėjo ryškėti jau Apšvietos epochoje. Būtent švietėjų idėjos dėl „teisingos“ valstybės santvarkos, pilietinio ugdymo būtinumo privačioje erdvėje skatino suaktualinti moters socialinio vaidmens įtaką, iš naujo svarstyti mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo klausimą. Kaip žinoma, jau Edukacinės komisijos veiklos pradžioje svarstant ugdymo turinio problemas mergaičių švietimo klausimas tapo diskusijų objektu. Šia tema aktyviai rašė švietėjai Franciszekas Bielińskis, Adomas Kazimieras Čartoriskis (*Adam Kazimierz*

1 L[udwika] z Gintowtów Dziewiałtowskich Byszevska, Do Jaśnie wielmożnej Jmci Pani Ferdynandy Elśbiety z Bielińskich Magrabiny Pinczowskiej, *O edukacyi fizycznej i moralney płci żeńskiej. Wykład z francuzskiego.* W Warszawie: W drukarni P[iotra] Dufour Konsyl[iarza] Nad[wornej] Druk[arni] J. K. Mci i Rz[eczypospoli]tey Dyrektora Druk[arni] Ko[rpusu] Ka[d[etów], 1789.

Czartoryski), Augustas Sulkowski, Ignotas Potockis (*Ignacy Potocki*), Stanisławas Staszicas, Hugo Kołłątajus ir kiti. Mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo klausimas buvo kelias to meto periodinėje spaudoje, grožinėje ir edukacinėje literatūroje. Ši tema tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje sulaukė solidaus tyrinėtojų dėmesio: apibūdintas švietėjų požiūris į moters socialinį vaidmenį², išanalizuotos Edukacinės komisijos reformos mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo srityje³, aptartas atitinkamos edukacinės literatūros rengimas.

Šiame straipsnyje remdamiesi gausia minėta istoriografija bei XVIII a. pabaigos šaltiniais (edukacine literatūra, periodine spauda, pamokslais, grožine literatūra) ypatingą dėmesį atkreipsime į tuos aspektus, kurie sulaukė mažesnio tyrinėtojų dėmesio, o būtent: kaip buvo konstruojama moters vieta formuojant tautinę tapatybę; kokios naujos simbolinės funkcijos buvo suteiktos moters socialiniam vaidmeniui; kaip iškeltos idėjos buvo įtvirtinamos to meto mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo procese.

„Lygūs per nelygbę“

Edukacinės komisijos patriotiniai užmojai glaudžiai siejosi su Abiejų Tautų Respublikos politine situacija, jos išoriniu ir vidiniu nestabilumu. Pagal naują mokslo koncepciją namų aplinka ir mokyklos turėjo rengti piliečius, gerai išmanančius savo šalies politinę ir ekonominę situaciją, besiorientuojančius šalies įvykiuose; buvo iškeltas pilietinių dorybių ugdymas ir asmeninių interesų derinimas su visuomenės poreikiais bei tėvynės gerove. Asmenybės ugdymas buvo matomas ne vien mokykloje, bet pirmiausia šeimos aplinkoje. Todėl švietėjų darbuose labai svarbus vaidmuo buvo skirtas vaiką formuojantiems veiksniams – iš pradžių tėvų, vėliau – mokytojų įtakai. Būtent privačioje erdvėje, Grzegorzio Piramowicziaus manymu, „vyksta pirmapradis, visam gyvenimui įtaką darantis vaiko širdies, jo

2 Dorota Żołądz-Strzelczyk, Jak rządzić mają rodzice córki swe. Poglądy na wychowanie kobiet w Polsce XV–XVIII wieku, in: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, 1998, t. 1, p. 60–68; Iwona Bakalarska, Matka i opiekunka okresu polskiego Oświecenia w świetle poglądów pedagogicznych Franciszka Bielińskiego i Stanisława Staszica, *Ibid.*, p. 80–87; Ewa Podgórska, Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich drugiej połowy XVIII wieku, in: *Rozprawy do dziejów oświaty*, t. IV, 1964, p. 23–33; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačioje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai ir priežastys), in: *Moterys, darbas ir šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: socialinis aspektas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 165–197.

3 Wanda Stetkiewiczówna, System wychowania kobiet według Komisji Edukacji Narodowej, in: *Przegląd Pedagogiczny*, 1924, t. XLII (8), sąs. 4, p. 215–243; Joana Ender, Sprawa kształcenia kobiet w Komisji Edukacyjnej, in: *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1972, Nr. 3(47), p. 462–485; Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Zainteresowanie Komisji Edukacji Narodowej sprawą wychowania dziewcząt, in: Łukasz Kurdybacha, Mieczysława Mitera-Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, p. 175–185.

polinkių, jo charakterio formavimas“⁴. Panašių nuostatų taip pat laikėsi Stanisławas Staszicas, Ignotas Potockis, Adolfas Kamiński, pateikęs visuomenei svarstyti išsamų projektą *Pilietinė edukacija*⁵.

Privačios erdvės suaktualinimas pilietinių dorybių ugdymo procese paskatino Abiejų Tautų Respublikos švietėjus iškelti moters socialinio vaidmens svarbą. Galima teigti, kad Abiejų Tautų Respublikoje, kitaip nei Vakarų Europoje, svarstymai dėl moters vietos visuomenėje pirmiausia buvo susiję su švietėjų pastangomis ugdyti piliečių atsakomybę už savo valstybę. Būtent šis tikslas tapo išeities tašku, nuo kurio buvo pradedama svarstyti moterų vieta visuomenėje bei jos įtaka.

Todėl to meto Abiejų Tautų Respublikos, priešingai nei Vakarų Europos, viešajame diskurse nebuvo keliamas ir iš esmės beveik neanalizuojamas moters socialinio vaidmens kaitos klausimas. Kaip tik atvirkščiai, tradicinė moters socialinio vaidmens samprata buvo papildomai įtvirtinama. Minėtas G. Piramowiczius vyrų ir moterų socialinių pareigų pasiskirstymą traktavo kaip „Dievišką įstatymą“⁶, kas skatino tokią pasiskirstymą vertinti kaip amžiną ir nekvestionuojamą dalyką. F. Bieliński⁷ ir A. K. Čartoriskis, kurie itin daug dėmesio skyrė mergaičių auklėjimo problemai, teigė, jog biologinė prigimtis nulemia socialinį vaidmenį. Tačiau A. K. Čartoriskio manymu, „prigimtis nenuskriaudė nei moterų, nei vyrų [...] taip, moteris nepasižymi vyrišku protu. Tačiau vyras taip pat neturi moteriško atidumo ir subtilumo“⁸. Tokiu būdu A. K. Čartoriskis vyrų ir moterų socialinių vaidmenų svarbą visuomenėje iškelė kaip lygiavertę. Kitaip tariant, buvo svarbi ir vyrų, ir moterų įtaka visuomenės funkcionavimui, nors kiekvienas iš jų atliko savus, tik šiai lyčiai skirtus socialinius uždavinius. Tad to meto Abiejų Tautų Respublikos švietėjų darbuose, periodinėje spaudoje, edukacinėje ir grožinėje literatūroje moteris – tai motina, žmona, namų šeimininkė ir pilietė. Būtent tokia moters socialinio vaidmens samprata buvo įtvirtinta 1783 m. parengtuose *Edukacinės komisijos nuostatuose*⁹. To meto viešojoje retorikoje dažnai buvo vartojamas posakis „moteris-pilietė“ (lenk. *kobieta-obywatelka*). Tačiau šis posakis iš karto buvo detalizuojamas ir paaiškinamas.

4 [Grzegorz Piramowicz], *Mowa w dzień rocznicy otwarcia towarzystwa do xiąg elementarnych na Sessyi Dnia 7. Marca roku 1781. Przez Jmci X. Piramowicza sekretarza Kommissyi Edukacyi Narodowej w temże Towarzystwie miana w Warszawie*, [1781].

5 Adolf Kamiński, *Edukacja obywatelska*, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacyi Narodowej*. Wybrała wstępem i przypisami opatrzyla Kamilla Mrozowska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973, p. 7.

6 [Grzegorz Piramowicz], *op. cit.*

7 F. Bieliński *Edukacinei komisijai parengs siūlymus dėl mokyklų reformos buvo įsitikinęs, kad biologiniai dalykai vienareikšmiškai nulemia moters vietą visuomenėje: „Prigimtis, biologinė paskirtis puikiausiai įrodo, kad santuoka – tai vienintelė moters paskirtis“*, žr. [Franciszek Bieliński], *Sposób edukacyi w XV listach opisany, które do Komissyi edukacyi Narodowej od bezimienego Autora były przesyłane*, Warszawa, 1775.

8 [Adam Kazimierz Czartoryski], *Drugi list Jmc Pana Doświadczynskiego do przyjaciela swego względem edukacyi córek*, Warszawa, 1781, p. 10.

9 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *op. cit.*, p. 177.

Galima sakyti, kad A. K. Čartoriskis buvo vienas pirmųjų, kuris viešajame diskurse pradėjo teigti, kad moteris negali būti neveikli visuomenės dalis: ji turi būti šalies pilietė, kuri saugo ir perduoda vėlesnėms kartoms meilę tėvynei, jos papročius ir tradicijas. Būtent šis fiziokratas ir masonas, parengęs platų traktatą apie mergaičių auklėjimą bei nuostatus, skirtus privačių pensijų savininkams, pabrėžė, kad susidariusiomis sąlygomis moteris negali pasilikti „egzotiniu medžiu, kuris neatneša jokių vaisių visuomenei“¹⁰. A. K. Čartoriskis vienareikšmiškai teigė, kad „abi lytys privalo viena dvasia alsuoti“ bei patriotinę dvasią skleisti visuomenėje¹¹, tiesa, atsižvelgdamos į savo socialinius vaidmenis.

Todėl A. K. Čartoriskis matė būtinybę akcentuoti, kad „vyrų pareiga – veikti aktyviai ir rezultatyviai, o moterų – skatinti vyrus tokiai veiklai, garbinti aktyviusius ir niekinti išdavikus“¹². Neatsitiktinai Adomo Kazimiero Čartoriskio, Antonio Maksymiljano Prokopowicziaus¹³, Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus tekstuose buvo populiarūs Spartos moterų siužetai. Pvz., M. P. Karpavičiaus pamoksluose, kuriuose buvo pabrėžiama būtinybė siekti moralinių ir pilietinių dorybių dermės, skatinama individuali kiekvieno asmens, nepaisant jo padėties, atsakomybė už šalies likimą, teigta, kad pilietinės atsakomybės dvasia tik tada bus stipri, kai ji bus stiprinama ne tik viešojoje, bet ir privačioje aplinkoje. Tad moteris, kurios priedermė – vadovauti namų ūkiui bei rūpintis vaikais, „privalo vaikams kartu su pienu ir gyvybe tautos dvasią įlieti“¹⁴. M. P. Karpavičius savo pamoksluose „primindavo“ graikių motinų žodžius: „Džiaukis, sūnau, kalbėjo viena motina, širdingai bučiuodama sūnų, – džiaukis, kad kare netekai kojos, kas kartą žengdamas prisiminsi mylimą tėvynę. Eik, sūnau mieliausias, į karą su šiuo skydu, kalbėjo kita motina, kad mirusį ant jo arba gyvą su juo greičiau pamatyčiau.“¹⁵

Panašų mintijimą taip pat galima atsekti 1794 m. sukilimo vado Tado Kosciuškos atsišaukime į moteris. T. Kosciūška, kaip pastebėjo Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, įvertino moters dalyvavimo sukilime reikšmingumą ir net kreipėsi į moteris specialiu atsišaukimu. Šiame atsišaukime moterys buvo kviečiamos „sutinkamai su jų prigimtimi“ ir „pašaukimu“ aktyviai dalyvauti visos tautos kovoje už laisvę: organizuoti sužeistų sukilėlių slaugą ir gydymą, rinkti ir duoti

10 [Adam Kazimierz Czartoryski], *op. cit.*, p. 10.

11 *Ibid.*

12 *Ibid.*

13 Pijoras A. M. Prokopovičius vadovėlyje *Naujas ir geriausias būdas rašymo ir skaitymo kartu panelėms su pastabomis mokytojoms* pateikė tokį pavyzdį: „Nesirūpink, sūnau, kad tavo kargas trumpas, užtat arčiau priešu prieisi“, žr. Anton Maksymilian Prokopowicz, *Sposób nowy naylat-wieyszy pisanía i czytania razem dla panienek z przypisami dla nauczycielek*, Kraków, 1790, p. 6.

14 Mykolas Pranciškus Karpavičius, Pamokslas apie tėvynės meilę, atnaujinant LDK V[yriausiojo] tribunolo lietuviškos kadencijos darbą, sakytas kun. Mykolo Karpavičiaus 1781 m. lapkričio 15 d. [išleistas] Vilniuje, J[o] K[arališkosios] Didenybės ir Respublikos spaustuvėje prie kun. pijorų mokyklos, in: *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII amžiaus antroji pusė. Chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, p. 59.

15 *Ibid.*

reikiamas medicininės priemonės bei kelti sukilėlių patriotinę dvasią, mobilizuoti juos kovai, skatinti visuomenę kuo didesnėmis išgalėmis remti sukilimą¹⁶. T. Kosciuška išplėtė moters tautinės veiklos sampratą. Dešimtmečiu anksčiau ne kartą minėti A. K. Čartoriskis, M. P. Karpavičius, F. Bieliński moters tautinę veiklą nukreipė vien į vaikų auklėjimą. Būtent ugdyti vaikus patriotine dvasia, skiepyti meilę tėvynei – buvo laikyta pirmaprade ir svarbiausia moters-pilietės pareiga.

Abiejų Tautų Respublikos švietėjų darbuose vienareikšmiškai buvo teigiama, kad pilietinių dorybių ugdymas tik tada duos rezultatų, kai jis bus pradėtas šeimos aplinkoje. Todėl moteriai, kuri buvo atsakinga už pirmąją vaikų asmenybės bei savarankiško mąstymo formavimą, buvo skirtas svarbus uždavinys – ugdyti būsimus piliečius patriotizmo ir atsakomybės už tėvynės likimą dvasia. Tačiau visi šie reikalavimai ir patarimai buvo skirti tik kilmingųjų luomo atstovams.

Auklėjimo ir mokymo turinys buvo diferencijuotas luominiu požiūriu. Kiekvieno žmogaus darbas buvo reikalingas ir skirtas visuomenės gerovei. Tačiau už visuomenės patriotinį ugdymą, o svarbiausia, tėvynės likimą buvo atsakingas tik bajorų luomas. Todėl A. K. Čartoriskis ir F. Bieliński, kurie vieni pirmųjų ragino vieno arba kito pobūdžio išsilavinimą suteikti visų luomų moterims, tik bajorėms skyrė patriotinio auklėjimo uždavinius. Iškalbingai apie šį požiūrį bylojo A. K. Čartoriskio parengtas *Pirminis kontūras viešosios edukacijos programai* bei nuostatai privačių pensijų savininkams. A. K. Čartoriskis, taip pat kaip ir F. Bieliński, ragino mokyti skaityti ir rašyti ne tik miestiečių ir valstiečių berniukus, bet ir mergaites¹⁷. Ši mintis buvo pratęsta G. Piramowicziaus darbuose, kuriuose paprastųjų mokyklų mokytojai (tiek vyrai, tiek moterys) buvo skatinami elementarų bendrąjį išsilavinimą taip pat teikti mergaitėms¹⁸. Tačiau patriotinio auklėjimo uždaviniai šių luomų atstovams nebuvo skirti.

„Patriotiškai išauklėti“

Kaip buvo minėta, jau Edukacinės komisijos veiklos pradžioje svarstant ugdymo turinio problemas mergaičių švietimo klausimas tapo diskusijų objektu. Vienas

16 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *op. cit.*, p. 195.

17 A. K. Čartoriskio manymu, „valstiečių sūnūs iš tėvų turėtų išmokyti tvarkyti žemės ūkį, o dukros iš motinų – namų ūkio darbus“. Nesiskyrė A. K. Čartoriskio nuostatos ir dėl miestiečių dukterų mokymo: „Motinos turi stengtis kad jų dukros išmokyti visų joms reikalingų amatų ir namų ūkio darbų“. Plg. žr. Adam Kazimierz Czartoryski, Początkowy abrys do planty edukacji publicznej, in: *Pisma i projekty*, p. 149. F. Bieliński teigimu, miestiečių ir valstiečių dukros privalėjo mokėti skaityti ir rašyti bei žinoti aritmetiką, [Franciszek Bieliński], *op. cit.*, p. 167.

18 G. Piramowiczius pabrėžė, kad „valstiečių dukros privalo tapti geromis motinomis, žmonomis, namų šeimininkėmis, tarnaitėmis. Todėl daugiau dėmesio reikia skirti būtent rankų darbams, išmokyti gerai siūti, kepti duoną, skalbti. Tai tikras mokslas, kurį privalo išmokyti valstietė. Šiems dalykams reikia skirti daugiau dėmesio, nei išmokyti skaityti ir rašyti“. Plg. žr. Grzegorz Piramowicz, *Powinności nauczyciela. Mianowicie zaś w szkołach parafialnych i sposoby ich dopelnienia. Dzieło użyteczne Pasterzom, Panom i ich Namiesnikom o dobro ludu troskliwym Rodzicom i wszystkim edukacyą bawiacym się*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1787, p. 123.

pirmųjų abiejų lyčių vaikų švietimo būtinybę išskėlė Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis. 1775 m., praėjus vos dvejiems metams nuo Edukacinės komisijos veiklos pradžios, A. K. Čartoriskis parengė nuostatus, skirtus pensionų mokytojams ir mokytojoms (*Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjomistrzom i mistrzyniom dane*). Edukacinė komisija taip pat turėjo tikslą savo įtakon pajungti mokyklas prie moterų vienuolynų¹⁹. Šiose mokyklose tuo metu mokėsi nemažas bajorių skaičius. Visi šie Edukacinės komisijos žingsniai puikiai rodo, kad švietėjai ne tik suaktualino moters socialinį vaidmenį, bet ir siekė atitinkamai šiam vaidmeniui parengti. Kaip teigė A. K. Čartoriskis, „viena iš svarbiausių tėvų klaidų, kad jie apskritai nesvarsto mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo klausimo. Jiems atrodo, kad moterys tik tam ir gimsta, kad būtų moterimis. Išauklėti dukteris būti geromis žmonomis, motinomis, namų šeimininkėmis, pilietėmis – kam tokia mintis į galvą ateina?“²⁰ Būtent A. K. Čartoriskio viešai paskelbtas *Laiškas bičiuliui [...] apie dukterų auklėjimą* bei minėti pensionams skirti nuostatai geriausiai atskleidžia, kaip pagal to meto švietėjų matymą turėjo būti organizuotas mergaičių (tiksliau, bajorių) patriotinis auklėjimas.

Pirmaeilis dėmesys turėjo būti skirtas kalbai, tiksliau – lenkų kalbai. Į kalbą imama žiūrėti kaip į tam tikros tautinės ir kultūrinės tapatybės liudijimą bei tapatybės ženklą. Todėl pirmiausia reikalauta, kad kilmingos mergaitės mokslai prasidėtų nuo lenkų kalbos mokymo. Į antraeilį planą turėjo būti nustumtos tarp bajorų taip populiarios prancūzų ir vokiečių kalbos. A. K. Čartoriskis net siūlė uždaryti tuos pensionus, kuriuose lenkų kalbos mokymas neturėtų atitinkamo lygio²¹. Lenkų kalbos mokymą kaip pirmą tautinės tapatybės formavimo priemonę taip pat išskėlė Augustas Sułkowski, parengęs bajorėms skirtų mokyklų organizavimo projektą²². Būtina pažymėti, kad to meto viešajame diskurse itin sustiprėjo kova prieš „prancūzomaniją“. Buvo siūloma atsisakyti iš Prancūzijos kilusių gubernančių paslaugų, prancūziškų romanų skaitymo, o mergaičių auklėjimo ir mokymo procesą vis labiau patikėti asmenims iš gimtųjų kraštų²³. Net A. K. Čartoriskis

19 1774 m. lapkričio 2 d. Komisijos nariui A. K. Čartoriskui buvo pavesta parengti nuostatus, kurie reglamentuotų mokyklų prie moterų vienuolynų ir privačių pensionų veiklą. Edukacinės komisijos 1774 m. lapkričio 2 d. posėdžio protokolas, in: *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973, p. 41.

20 [Adam Kazimierz Czartoryski], *Drugi list Jmć Pana Doświadczyńskiego*, p. 10.

21 Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjo-mistrzom i mistrzyniom dane, in: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i opatrzyl wstępem krytycznym oraz przepisami prof. Józef Lewicki, Kraków: Nakładem M. Arcta w Warszawie, 1925, p. 70.

22 1784 m. Edukacinės komisijos narys A. Sułkowski parengė bajorėms skirtų mokyklų organizavimo projektą, pagal kurį daug dėmesio turėjo būti skirta lenkų kalbai mokytis, o dėstyti turėjo mokytojos iš Abiejų Tautų Respublikos. Plg. žr. Stefan Truchim, *Szkice z dziejów szkolnictwa i kultury*, Poznań: Nakładem i czcionkami drukarni mieszczańskiej w Poznaniu, 1930, p. 10.

23 Tokioms nuostatoms gvildinti taip pat buvo aktyviai naudojama grožinė literatūra. Pvz., Ignotas Krasickis apsakymuose *Madzinga žmona (Żona modna)*, *Motery mokslai (Damskie nauki)*

pirmiausia siekė reglamentuoti auklėjimo ir mokymo procesą mergaičių pensionuose, kurių beveik absoliuti dauguma tuo metu priklausė prancūzų kilmės asmenims. Taip pat reikėtų prisiminti H. Kollątajaus, nors ir vėlesnį, gubernančių rengimo įstaigos projektą²⁴, pajoro A. M. Prokopowicziaus raginimus. 1790 m. A. M. Prokopowiczius, parengęs vadovėlį *Naujas ir geriausias būdas rašymo ir skaitymo kartu panelėms su pastabomis mokytojoms*, ragino mokytojomis rinktis moteris iš gimtųjų kraštų, nes tik tokiais atvejais bus galima kalbėti „apie Dievui mielą, krašto interesus atitinkantį auklėjimą“²⁵.

Taip pat kaip ir berniukų mokyklose, A. K. Čartoriskis ir F. Bielińskis siūlė mergaičių mokymo programose daug dėmesio skirti istorijos, geografijos pažinimui. Įdomu tai, kad mergaičių istorinę ir erdvinę mąstyseną A. K. Čartoriskis siūlė organizuoti remiantis tomis pačiomis mokymo priemonėmis, kurios buvo numatytos ir berniukų mokykloms²⁶. Tokiu būdu bent A. K. Čartoriskis ir berniukams, ir mergaitėms kėlė tuos pačius patriotinio ugdymo tikslus. „Vyrai ir moterys turėjo alsuoti viena dvasia“, nors jų socialiniai vaidmenys visuomenėje išsiskyrė.

Kaip ne kartą pastebėta istoriografijoje, Edukacinė komisija formavo naują skaitančiojo santykį su tekstu. Knyga buvo populiarinama visuomenėje kaip papildoma edukacinė priemonė. Net valstiečiams knyga buvo siūloma kaip geras mokytojas. Tapatus požiūris buvo formuojamas ir moterų atžvilgiu. Puikiai tai atspindi G. Piramowicziaus, vieno iš aktyviausių Vadovėlių rengimo draugijos narių, pozicija. 1783 m. jis parengė patarimus parapinių mokyklų mokytojams, kuriuose moteris buvo atskleidžiama ne tik kaip mokymo proceso objektas, bet ir subjektas. Kaip jau buvo minėta, patriotinio ugdymo tikslai nebuvo keliami

aršiai kritikavo moteris, kurios nevertino gimtosios kalbos, gimtosios žemės papročių ir tradicijų. Panašiai mąstė Julianas Ursinas Nemcevičius (*Julian Ursyn Niemcewicz*) apsakyme *Pasiuntinio sugrįžimas (Powrót posła)*. Pasakodamas apie pasiuntinio žmoną jis rašė: „Nereikia stebėtis, kad pasiuntinio žmona nesupranta lenkiškai, tai ne jos kaltė, bet tų, kurie davė jai tokį išsilavinimą.“ J. U. Nemcevičiaus manymu, būtent įsišaknijusi praktika mergaičių namų auklėjimą patikėti prancūzų kilmės asmenims paskatino „niekinti savo kalbą, savo giminę ir savo kraštą, todėl nėra ko stebėtis, kad mes matome užsienietes savo pačių krašte“. Plg. Julian Ursyn Niemcewicz, *Powrót Posła: komedya we trzech aktach*, Warszawa: W drukarni uprzywileowanej Michała Gröllla, księgarza nadwornego J. K. Mci, 1790, p. 283.

24 1802–1803 m. H. Kollątajaus, bendradarbiaudamas su T. Czackiu, sumanė prie Kremencio licėjaus įsteigti gubernančių seminariją. Mokslas seminarijoje turėjo trukti trejus metus. Per šiuos metus būsimos namų mokytojos turėjo išėiti gana plačią mokymo programą – išmokti lenkų, prancūzų, vokiečių ir italų kalbas, susipažinti su visuotine ir Abiejų Tautų Respublikos istorija, geografija, aritmetika, įgyti botanikos, zoologijos, daržininkystės žinių, išmokti rankdarbių, groti įvairiais muzikos instrumentais, šokti ir dainuoti, žr. Projekt seminarium panien przy gimnazjum Wołyńskiem sposobiących się na guwernantki domowe córek obywatelskich, in: [F. Kojśiewicz], *X. Hugona Kollątaja korespondencya listowna z Tadeuszem Czackiem wizytatorem nadzwyczajnym w guberniach Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej, przedsięwzięta w celu urządzenia instytucyj naukowych i pomnożenia oświecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach*, t. 1, Kraków: Drukarnia uniwersytecka, 1844, p. 344–351.

25 Anton Maksymilian Prokopowicz, Przedmowa do rodziców, *op. cit.*, p. 3.

26 Przepisy od Komisji Edukacji Narodowej pensjo-mistrzom i mistrzyniom dane, *op. cit.*, p. 72.

miestiečiams ir valstiečiams. Tačiau ir miestietė, ir valstietė, G. Piramowicziaus manymu, turėjo puikiai mokėti skaityti ir rašyti gimtąja kalba²⁷. Tapatus tikslas buvo keltas minėtame A. M. Prokopowicziaus vadovėlyje. Šioje mokymo priemonėje, kuri buvo skirta bajorėms, reikalauta išugdyti puikius lenkų kalbos įgūdžius, o skaitymo medžiaga parengta religine ir istorine problematika²⁸.

Tačiau Edukacinės komisijos laikais buvo parengtos tik pavienės edukacinės priemonės, skirtos mergaičių švietimui. Paprastai į lenkų kalbą buvo verčiama prancūziška edukacinė literatūra²⁹. Ir tik retas vertėjas šią literatūrą pritaikydavo prie Abiejų Tautų Respublikos visuomenės poreikių bei švietėjų iškeltų reikalavimų. Todėl verčiau kaip išimtį reikėtų traktuoti Liudvikos Byševskos³⁰ kreipimąsi į „moteris, kurios Tėvynei gimdo sūnus laisvus“.

Apibendrinimas

Edukacinės komisijos laikais taip pat buvo suformuluotas tikslas moters socialinį vaidmenį panaudoti formuojant tautinę tapatybę. Abiejų Tautų Respublikoje, kitai nei Vakarų Europoje, svarstymai dėl moters vietos visuomenėje pirmiausia buvo susiję su švietėjų pastangomis ugdyti piliečių atsakomybę už savo valstybę. Būtent šis tikslas tapo išeities tašku, nuo kurio buvo pradedama svarstyti moterų vieta visuomenėje ir jos įtaka. Todėl to meto Abiejų Tautų Respublikos, priešingai nei Vakarų Europos, viešajame diskurse nebuvo keliamas moters socialinio vaidmens kaitos klausimas. Kaip tik atvirkščiai, tradicinė moters socialinio vaidmens samprata buvo įtvirtinama.

Abiejų Tautų Respublikos švietėjų darbuose vienareikšmiškai buvo teigiama, kad pilietinių dorybių ugdymas tik tada duos rezultatų, kai jis bus pradėtas šeimos aplinkoje. Todėl moteriai, kuri buvo atsakinga už pirmąją vaikų asmenybės ir savarankiško mąstymo ugdymą, buvo skirtas uždavinys – ugdyti būsimus piliečius patriotizmo ir atsakomybės už tėvynės likimą dvasia. Tačiau tokie reikalavimai buvo skirti tik kilmingųjų luomo atstovėms.

Edukacinės komisijos laikais iškeltas idėjas buvo stengtasi įtvirtinti to meto mergaičių auklėjimo ir išsilavinimo procese. Bent A. K. Čartoriskis berniukams ir mergaitėms kėlė tuos pačius patriotinio ugdymo tikslus, nors jų socialiniai vaidmenys vėliau išsiskyrė. Pirmąją vietą tautinės tapatybės formavimo procese turėjo užimti kalba ir istorinis pasakojimas, kuriuos imta vertinti kaip tam tikros tautinės ir kultūrinės tapatybės liudijimą bei tapatybės ženklą.

27 Žr. 18 išnašą.

28 [Anton Maksymilian Prokopowicz], *op. cit.*, p. 128–134.

29 Plačiau žr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *op. cit.*, p. 178.

30 Ludvika Gintautaitė-Deltuviškaitė Byševska (*Ludwika z Gintoutów Dziewaltowskich Bysewska*) Stanislovo Augusto Poniatowskio rūmų šambeliono žmona, plg. Ludvika Byševska, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis*, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- [Bieliński Franciszek], *Sposób edukacyi w XV listach opisany, które do Komissyi edukacyi Narodowej od bezimiennego Autora były przesyłane*, Warszawa, 1775.
- [Czartoryski Adam Kazimierz], *Drugi list Jmć Pana Doświadczynskiego do przyjaciela swego względem edukacyi córek*, Warszawa, 1781.
- Czartoryski Adam Kazimierz, Początkowy abrys do planty edukacyi publicznej, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacyi Narodowej*, wybrała wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973.
- Kamiński Adolf, Edukacja obywatelska, in: *Pisma i projekty pedagogiczne doby Komisji Edukacyi Narodowej*, wybrała wstępem i przypisami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973.
- Karpavičius Mykolas Pranciškus, Pamokslas apie tėvynės meilę, atnaujintan LDK V [yriausiojo] tribunolo lietuviškos kadencijos darbą, sakytas kun. Mykolo Karpavičiaus 1781 m. lapkričio 15 d. [išleistas] Vilniuje, J[o] K[arališkosios] Didenybės ir Respublikos spaustuvejė prie kun. pijorų mokyklos, in: *Pilietiniai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pamokslai ir kalbos. XVIII amžiaus antroji pusė. Chrestomatija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003.
- Niemcewicz Julian Ursyn, *Powrót Posła: komedya we trzech aktach*, Warszawa: W drukarni uprzywileowanej Michała Grölla, księgarza nadwornego J. K. Mci, 1790.
- [Piramowicz Grzegorz], *Mowa w dzień rocznicy otwarcia towarzystwa do xiąg elementarnych na Seszy Dnia 7. Marca roku 1781. Przez Jmci X. Piramowicza sekretarza Kommissyi Edukacyi Narodowej w temże Towarzystwie miana w Warszawie*, [1781].
- Piramowicz Grzegorz, *Powinności nauczyciela. Mianowicie zaś w szkołach parafialnych i sposoby ich dopelnienia. Dzieło użyteczne Pasterzom, Panom i ich Namiesnikom o dobro ludu troskliwym Rodzicom i wszytskim edukacją bawiącym się*, Warszawa: Drukarnia Nadworna, 1787.
- Projekt seminarium panien przy gimnazjum Wołyńskiem sposobiących się na guwernantki domowe córek obywatelskich, in: [F. Kojśiewicz], *X. Hugona Kollątąją korespondencya listowna z Tadeuszem Czackiem wizytatorem nadzwyczajnym w guberniach Wołyńskiej, Podolskiej i Kijowskiej, przedsięwzięta w celu urzędzenia instytutów naukowych i pomnożenia oświecenia publicznego w trzech rzeczonych guberniach*, t. 1, Kraków: Drukarnia uniwersytecka, 1844, p. 344–351.
- Przepisy od Komisji Edukacyi Narodowej pensjo-mistrzom i mistrzyniom dane, in: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacyi Narodowej. Rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i opatrzył wstępem krytycznym oraz przepisami prof. Józef Lewicki, Kraków: Nakładem M. Arcta w Warszawie, 1925.
- Prokopowicz Anton Maksymilian, *Sposób nowy nayłatwiejszy pisania i czytania razem dla panienek z przypisami dla nauczycielek*, Kraków, 1790.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacyi Narodowej 1773–1785*, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973.
- O edukacyi fizycznej i moralney płci żeńskiej. Wykład z francuzskiego*, Warszawa: W drukarni P[iotra] Dufour Konsyl[iarza] Nad[wornej] Druk[arni] J.K.Mci i Rz[eczypospoli]tey Dyrektora Druk[arni] Ko[rpusu] Kad[etów], 1789.
- Bakalarska Iwona, Matka i opiekunka okresu polskiego Oświecenia w świetle poglądów pedagogicznych Franciszka Bielińskiego i Stanisława Staszica, in: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, 1998, t. 1, p. 80–87.
- Ender Joana, Sprawa kształcenia kobiet w Komisji Edukacyjnej, in: *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1972, Nr. 3(47), p. 462–485.
- Mitera-Dobrowolska Mieczysława, Zainteresowanie Komisji Edukacyi Narodowej sprawą wychowania dziewcząt, in: Łukasz Kurdybacha, Mieczysława Mitera-Dobrowolska, *Komisja Edukacyi Narodowej*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, p. 175–185.
- Podgórska Ewa, Sprawa wychowania kobiet w znaczniejszych czasopismach polskich drugiej poło-

- wy XVIII wieku, in: *Rozprawy do dziejów oświaty*, 1964, t. IV, p. 23–33.
- Stetkiewiczówna Wanda, System wychowania kobiet według Komisji Edukacji Narodowej, in: *Przegląd Pedagogiczny*, 1924, t. XLII (8), s. 4, p. 215–243.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Lyčių vaidmenys viešojoje ir privačioje veikloje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Darbo pasidalijimo tradicijos, stereotipai ir priežastys, in: *Moterys, darbas ir šeima. Lyčių vaidmenys užimtumo sferoje: socialinis aspektas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 165–197.
- Truchim Stefan, *Szkice z dziejów szkolnictwa i kultury*, Poznań: Nakładem i czczeniem drukarni mieszczańskiej w Poznaniu, 1930.
- Żołądź-Strzelczyk Dorota, Jak rządzić mają rodzice córki swe. Poglądy na wychowanie kobiet w Polsce XV–XVIII wieku, in: *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Poznańskiego, 1998, t. 1, p. 60–68.

“TO MOTHERS WHO BEAR CHILDREN
FOR THEIR HOMELAND”: ROLE OF A WOMAN
IN FORMATION OF NATIONAL IDENTITY IN
THE PERIOD OF THE EDUCATIONAL COMMISSION

OLGA MASTIANICA

Through employing sources in educational literature, periodicals, sermons and fiction this article explores how was a place of a woman being designed in the course of formation of national identity, what new symbolic functions were assigned to the social role of women, and how these new ideas were implemented in the process of nurture and education of girls at the time.

In the period of the Educational Commission an objective to employ the social role of a woman in formation of national identity was born. Unlike in Western Europe in the Commonwealth of Both Nations discussions in society on the place of women in society was first of all linked to efforts of the educators to foster responsibility for the country among its people. This particular objective was the starting point for all discussions on the role of women in society and its wider influence. Therefore in the Commonwealth of Both Nations at the time, unlike in the public discourse of Western Europe, there was no discussion on the change of the status quo of the social role of women. On the contrary, traditional understanding of the role of women in society was being entrenched even deeper.

In the literature on education in the Commonwealth of Both Nations there is an unequivocal assertion that development of civil virtues can be fruitful only if started in the family. Therefore a mother who was responsible for the primary development of personality and independent thinking of her children was also tasked with education of future citizens in the spirit of patriotism and responsibility for the homeland. Naturally, such requirements were posed only for the representatives of nobility.

In the period of the Educational Commission there were attempts to implement new ideas in fostering and education of girls as well. For instance, Adam Czartoryski was raising the same objectives of patriotic education for both boys and girls even if later their social roles would segregate. The first role in formation of national identity was assigned to learning of the language and historical narrative, which were considered witnesses to certain national and cultural identity and its distinguishing mark.

Keywords: social role of women, national identity, the Enlightenment.